

Kokie lietuviškos popkultūros varikliai?

Tereškinas, Artūras. 2013. *Popkultūra: jausmų istorijos, kūniški tekstai*. Kaunas: Kitos knygos.

VIRGINIJUS SAVUKYNAS

Sunku įsivaizduoti ką nors skirtingesnio nei Artūro Tereškino gerbėjus – jo mylimų akademinį autorių skaitytojus ir jo kritikus. Tai visiškai priešingi akademiniai ir pasaulėžiūros tipai. Tačiau dėl vieno abi pusės sutaria – kiekviena A. Tereškino knyga provokuoja. Ir nėra panaši į kitas akademinės knygas.

Naujoji knyga apie popkultūrą „Popkultūra: jausmų istorijos, kūniški tekstai“ tai tik patvirtina. Šiame tekste neketinu nuosekliai ir atidžiai išnagrinėti, kritiškai įvertinti visos knygos – nesu popkultūros kaip tokios ekspertas. Tačiau norėčiau išryškinti kelis jos aspektus, kurie, mano galva, yra labai svarbūs mūsų akademiniam išmanymui.

Pirmiausia reikia pasakyti, kad Artūras Tereškinas drąsiai perima Vakaruose jau seniai įsigalėjusią dėstymo formą – pasakojimą. Jis dažnai savo analizę pradeda nuo vienos ar kitos istorijos. Tai jau įprasta Vakarų akademiniame pasaulyje, o neakademiniame pasaulyje seniai suprato, kad norint išaiškinti sudėtingus dalykus, reikia papasakoti istoriją (tai puikiai daro ir lietuviams gerai pažįstamas Malcolm Gladwellas; beje, žurnalas „Time“ 2005 metais jį pripažino vienu iš 100 įtakingiausių pasaulio veikėjų, – koks filosofas gali tuo pasigirti?). Puiku, kad pasakojimą kaip pažinimo įrankį A. Tereškinas pritaiko sociologiniam diskursui. Aišku, dėl to nukenčia pats, nes stagnatoriams tai pats tikriausias ženklas, jog knyga nėra „moksline“. Reikia tikėtis, kad užpelkėjęs akademiniame pasaulyje supras, kad įdomus minčių dėstymas yra būtinybė, o ne pašalinis ar perteklinis dalykas.

Antras dalykas – A. Tereškino pasitelkiamas metodas, kurį jis pats taip apibrėžia: „Autoetnografinis metodas plėtojamas pripažįstant individualią patirtį kaip esminę tyrimo sudedamąją dalį ir klausiant: kaip tyrėją veikia jo studijuojami popkultūros objektai? Kokias emocijas jis patiria skaitydamas spaudos pranešimus apie žvaigždes, žiūrėdamas televizijos serialus ar šlaistydamsis po

Vilniaus senamiestį? Kaip tyrėjo kūnas atsiliepia į tai, ką jis studijuoja ir apie ką rašo“ (Tereškinas 2013, 176).

Jau kaip nurodo pats šio metodo pavadinimas, jis susijęs su etnografija, o kartu ir su antropologija. Antropologija radosi, kaip teigia Claude'as Levi-Straussas, kai mes pamatėme *kitą*. Ne svetimą, ne-žmogų, bet tiesiog *kitą*, su savais papročiais, sava kultūra (Levi-Strauss 1979, xxix). Todėl Jeanas Servier (Servier 1994, 4) ir jam pritariantis Jeanas Poirier (Poirier 1991, 119–120), teigia, kad istoriškai antropologijos disciplinos radimasi lėmė *kito* atradimas, įvykęs XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje. *Kitas* čia suprantamas kaip tam tikras pripažinimas kitokios gyvenenos, elgsenos, kuri skiriasi nuo mano, bet dėl to nėra išstumta iš „žmonijos“ sampratos. Kaip pavyzdį galima nurodyti Amerikos užkariavimą. Jis buvo lydimas teologinių ginčų, ar indėnai turi sielą, ar neturi. Šiuo klausimu buvo fundamentaliai suabejota jų priklausymu žmonių grupei – juk jeigu jie neturi sielos, vadinasi, jie prilygsta gyvūnams. Jie tik atrodo kaip žmonės, bet tokie iš tikrųjų nėra. Turbūt tokia nuostata galėtų paaiškinti žiaurias konkistadorių žudynes: juk jie žudė ne-žmones.

Tad ilgą laiką antropologai vykdavo į tolimiausias saleles, ieškodami dar nepažintų tautelių, aprašinėdavo jų gyvenimo būdą ir stengdavosi suprasti, kaip funkcionuoja jų kultūra. Pagrindinis jų metodas buvo gyvenimas toje gentyje ar tautelėje, kurią norėjo ištyrinėti, jų gyvenimo betarpiškas stebėjimas. Tiesa, veikiami pozityvizmo jie vengė aprašyti savo kylančius jausmus ar savo kūno reakcijas. Bėgant laikui liko vis mažiau „egzotiškų genčių“, tad ir antropologo tapatybė darėsi vis neaiškesnė, tačiau jų išdirbti metodai buvo pritaikyti tiriant dabartines visuomenes. Stebėti ir pastebėti galima ne tik kitas kultūras, bet ir savas. Ir tai gali atskleisti gausybę dalykų, kurių nematyti tradicinėse sociologinėse apklausose.

Tad tokio metodo, kuris daugeliui gali atrodyti neįprastas (beje, kai kurių antropologų aprašymai priverstų raudonuoti ne vieną lakesnės fantazijos akademiką, -ę), panaudojimas yra greičiau privalumas nei trūkumas. Metodologijos arsenalo didinimas, akademinio pažinimo įrankių gausinimas yra sveikintinas dalykas. A. Tereškinas savo knygoje parodo, jog pakankamai jautrus ir išvalgus sociologas gali keliauti modernaus miesto gatvėmis akyrai stebėdamas žmones ir analizuodamas, kokie santykių tipai užsimezga tarp jų ir kaip jie keičiasi keliaujant iš vienos į kitą miesto dalį. Jis parodo, kad paties stebėtojo reakcijos, kylančios žiūrint televizijos šou, yra vertos analizės. Stebėtojas pats yra visuomenės dalis, jame pačiame yra įrašyti socialiniai santykiai, kultūrinės logikos. Tad šitaip suvokdamas savo patirtis, žvelgi ne į individualų „aš“, bet į visuomenę (istorikai čia atpažintų mikroistorijos metodologiją, kai per tam tikrą įvykį, vietą ar asmenį pažvelgiama į to meto visuomenę).

O dabar – prie knygos ir joje pateikiamų išvalgų. Kaip jau sakiau, tikrai nesiruošiu įvertinti jos visos. Beje, tai būtų sunku padaryti, nes lietuviškos popkultūros tyrimų tradicijos kaip ir nėra, tad šios knygos nėra su kuo lyginti. Todėl pasidalinsiu keliomis mintimis, kurios man atrodo yra labai svarbios, norint suvokti lietuvišką realybę.

Popkultūra pagal apibrėžimą turi būti populiarai. Kitaip tariant, popkultūra bent jau iš dalies atspindi tai, ko nori visuomenės dauguma (nenagrinėjime sudėtingo pasiūlos ir paklausos mechanizmo: akivaizdu, kad kuriami ne tik produktai, kurie patenkintų poreikį, bet ir patys poreikiai kuriami, kad vėliau būtų vartojami sukurti produktai). Vienokiu ar kitokiu būdu popkultūra atspindi didesnės dalies žmonių viltis, fantazijas, vizijas, svajas.

Tačiau knygoje ne mažiau svarbus yra požiūris į popkultūros veikėjus. Štai kokią išvadą daro Artūras Tereškinas: „O išskirtinis Lietuvos įžymybių kultūros bruožas yra joje vyraujantis chamizmas: patyčios, žeminimas, socialinė nejautra – jų elgesio standartas. Kita vertus, ir mes patys, siekdami išsikrauti emociškai, įkrauname ir apkrauname įžymybes neapykanta, pykčiu ir įniršiu. Nors mūsų santykį su jomis persmelkia pyktis ir neapykanta, esame prie jų prisirišę, mums jų reikia“ (Tereškinas 2013, 68).

Su lietuviškomis įžymybėmis mus sieja paradoksaliai ryšys. Viena vertus, jos nekenčiamos, tačiau jos labai domina (bet kuris internetinio naujienų portalo redaktorius, matantis, kurios naujienos sulaukia daugiausia dėmesio, tai lengvai patvirtintų). Ši išvada, man regis, yra labai svarbi. Ir štai kodėl. Ją galima pritaikyti Lietuvos politiniam laukui. Su valdžia, jos atstovais (tiek politikais, tiek valdininkais) sieja lygiai toks pats ambivalentiškas ryšys: viena vertus, labai daug iš jos tikimasi, be jos neįsivaizduojamas savarankiškas gyvenimas, kita vertus, į politikus, aukštus valdininkus projektuojama sava neapykanta ir pyktis (Savukynas 2004).

Politikai yra tapę neigiamų emocijų žaibolaidžiais tiek internetinėje, tiek ir privačioje, draugų pokalbių erdvėje. Būtent politikai kaltinami dėl visų Lietuvos nesėkmių. Tam tikrais atvejais bet koks politiko suklupimas (tarkime, ne taip ištartas žodis) virsta didelių patyčių banga socialiniuose tinkluose (aišku, galime įtarti, jog už to slypi konkuruojančios politinės partijos). Pasityčiojimais iš politikų tapo viešojo gyvenimo norma, kurią, beje, tam tikru mastu įteisino ir Lietuvos teismai, įžeidimus pavadindami „populistine retorika“.

Vis dėlto valstybiniai ir politiniai postai išlieka viena iš didžiausių visuomenės siekiamybių. Be to, į politikus dedamos didelės viltys, tikimasi, kad jie išspręs visas gyvenimo problemas. Tai esu pavadinęs „apviltos meilės“ sindromu: kai per daug tikiesi ir nesulauki reikiamo atsako, tuomet belieka panika ir pyktis.

Tad popžvaigždės su politikais sieja toks pats visuomenės santykis su jais. Ir tai nėra keista – ir vieni, ir kiti dalyvauja viešojoje erdvėje, ją užpildo. Galbūt keistas visuomenės santykis su tais, kuriuos gali stebėti tiek žiniasklaidoje, tiek socialiniuose tinkluose.

Galime kelti klausimą, ar tai yra bendra posovietinės visuomenės būklė? O gal tai atspindi globalias tendencijas? Interneto plitimas ne vien tik demokratizavo visuomenes, įgalindamas įgarsinti balsus, kurie anksčiau buvo visiškai negirdimi. Internetas išlaisvino ir didelę dalį neapykantos bei pykčio, kuris tradicinėje žiniasklaidos priemonėse neįveiktų redaktorių filtro. Kvazianonimiškumas (juk iš teismo procesų žinome, kaip lengvai policija nustato tuos, kurie

parašo šmeižikiškus komentarus) tarsi išlaisvina žmogų nuo atsakomybės, pasislėpus už svetimo vardo išliejama visa neapykanta, pyktis, platinami gandai, tyčiojamasi, skleidžiama netgi akivaizdžiai melaginga informacija.

Nenuostabu, kad kuo toliau, tuo vis labiau politikai panašėja į popžvaigždes: ne tuo, kad pradeda dainuoti – tai buvo prieš 10–15 metų ir tai buvo tik vienkartiniai, paviršutiniai popkultūros ir politikos sąlyčiai. Jie panašėja tuo, kaip siekia užkariauti dėmesį viešojoje erdvėje. Jei dar prieš dešimt metų jie bandė pramogauti, šokiruoti, kalbėti apie seksą, kartais pavartoti necenzūrinis žodžius, tai dabar labiau linksta rodytis buitinėse situacijose, pasakoti apie savo privatų gyvenimą. Tam tikra prasme politikai tampa „buitiniais“: kepančiais baklažanus, pjaunančiais žolę, atostogaujančiais kaime (kaip visi). Šiandienos visuomenėje dėmesys yra ribotas išteklius (mes visi turime tik 24 valandas per parą, tad savo dėmesį turime paskirstyti), dėl kurio vis labiau ir labiau kovojama. Tad dažnai džiaugiamasi netgi neapykanta, nes labiausiai bijoma abejingumo.

Galime klausti, ar Lietuvos visuomenę būtų galima apibūdinti kaip pykčio, neapykantos visuomenę? Ar tai galime kaip nors išmatuoti? Kuo tai gresia? Tai rimti klausimai, kuriuos turėtų gvildinti sociologai.

Dar viena svarbi pastaba analizuojant tai, kaip D. Butkutė kuria savo įvaizdį. „Galima sakyti, kad Butkutė siūlo mums pertekliaus fantaziją tikrovėje, kurioje visada ko nors trūksta – pinigų, meilės, švelnumo, vyrų, sekso, draugų, užuojautos, supratimo“ (Tereškinas 2013, 131). Tad popkultūra mums siūlo ne tik šizofrenišką santykį su viešąja erdve. Ji siūlo ir pertekliaus fantaziją. Regis, tai universalus popkultūros vaizdinys: jei šampanas – jis turi būti geras ir jo turi būti daug. Jei vakarėlis – triukšmingas ir didelis, jei važiuoti, tai tik „Porsche“ ir greitai...

Tačiau klausčiau, ar ši popkultūros siūloma pertekliaus fantazija neatsiuka antru lazdos galu, t. y. jau minėtu šizofrenišku visuomenės santykiu su popžvaigždėmis? Kai rodomas perteklius (o juk popžvaigždė turi pasirodyti gėlių, draugų, suknelių, gražių merginų ir vaikinių pertekliuje) trūkumo visuomenėje, visada sukeliamas geismas, kurio negali patenkinti. Daugelis tikriausiai to negalės padaryti ne tik čia ir dabar, bet ir ateityje. Tuomet belieka maigyti kompiuterio klaviatūrą, liejant savo neapykantą. Tačiau perteklius vilioja, todėl kiekvieną kartą vis peržiūrime tą perteklių liudijančius vaizdus.

Kokia šioje knygoje mums atsiskleidžia Lietuvos visuomenė? Ji persmelkta patyčių. Tyčiojamasi netgi iš „Savaitės be patyčių“. Patyčių mechanizmas, kuris prikausto didelės dalies auditorijos dėmesį, transformuojamas į „clickų“ skaičių, kuris paverčiamas reklamos auditorija, o už ją gaunami pinigai. Patyčios jau įsuktos į kapitalistinį smagratį. Jos generuoja pinigus, tad kodėl neišnaudojus šios slaptos mūsų visuomenės aistros – tyčiotis ir stebėti, kaip kiti tyčiojasi. Tačiau kartu mūsų visuomenė persmelkta ir pertekliaus siekio: sėkmingas gyvenimas įsivaizduojamas tik kaip perteklinis. Antraip gyvenimas nenusisekė.

Artūro Tereškino knygą „Popkultūra: jausmų istorijos, kūniški tekstai“ tikrai būtina perskaityti visiems, kurie nori geriau suprasti dabartinę mūsų visuomenę. Ji kviečia į kelionę, bandant kartu ieškoti atsakymo į iškeltus klausimus, analizuojant pastebėtas tendencijas, siekiant suvokti, kaip veikia toks sudėtingas visuomenės kūnas.

Literatūra

- Levi-Strauss, C. 1979. “Introduction a l’oeuvre de Marcel Mauss.” In M. Mauss, *Sociologie et anthropologie*, ix–lii. Paris: PUF.
- Poirier, J. 1991. *Histoire et ethnologie*. Paris: Presses universitaires de France.
- Savukynas, V. 2004. „Maištininko“ mitologijos. *Rolando Pakso įvaizdžiai*. Vilnius: Viešosios politikos strategijų centras, Aidai.
- Servier, J. 1994. *L’ethnologie*. Paris: Presses universitaires de France.